

Hvad er neoliberalisme? – Redaktionelt forord

AF JACOB JENSEN OG NIKLAS OLSEN

SLAGMARK #74

SIDER: 9-22

”There is no alternative.”¹ Med de ord forsvarede den britiske premierminister Margaret Thatcher i 1980’erne sin regerings liberale økonomiske politik. Ifølge Thatcher var der ganske enkelt ikke et troværdigt alternativ til de offentlige besparelser, privatiseringerne af tidligere nationaliserede industrier og dereguleringen af finanssektoren, som hun stod i spidsen for. Sloganet, der måske er bedre kendt under forkortelsen TINA, er siden blevet synonym med det økonomiske paradigmeskifte, der begyndte i Storbritannien i 1979 og i USA i 1980, hvor henholdsvis Thatcher og Ronald Reagan kom til magten. Mens vesteuropæiske og nordamerikanske regerings økonomiske politik tidligere havde været drevet af en ambition om at skabe fuld beskæftigelse gennem aktiv statslig udjævning af de økonomiske konjunkturer, var den nye økonomiske politik baseret på ambitionen om at sikre virksomhedernes konkurrenceevne gennem privatisering, udlicitering og deregulering. Det var især kritikere af denne udvikling, der tog betegnelsen neoliberalisme i brug for at tydeliggøre det økonomiske paradigmeskifte, der fandt sted. Siden er betegnelsen imidlertid ofte blevet anvendt i flæng som skældsord for alskens nye og angiveligt dårlige samfundsmæssige udviklinger (Boas & Gans Morse, 2009; Flew, 2014).

Der er derfor behov for en afklaring af, hvad neoliberalisme er. Det forsøger dette nummer af *Slagmark* at give ved at tematisere neoliberalismens oprindelse, udbredelse og specifikke kendetegn for et dansk publikum. Temanummeret slutter sig til den voksende akademiske litteratur, der i kølvandet på den igangværende

økonomiske krise er begyndt at undersøge, hvad der kendetegner neoliberalismen som ideologisk bevægelse, rationalitet og økonomisk paradigme. Siden 2007 er der således udkommet et væld af bøger og artikler, der forsøger at få greb om, hvad neoliberalisme er, og med den nylige udgivelse af *The Routledge Handbook of Neoliberalism* er 'Neoliberalism Studies' tilsyneladende blevet etableret som et særskilt forskningsfelt (Springer, Birch & MacLeavy, 2016). På tværs af denne forskning identificeres neoliberalisme ofte med reference til følgende tre karakteristika:

1) I modsætning til klassisk liberalisme er neoliberalismen kendetegnet ved en antinaturalistisk opfattelse af markedet; sidstnævnte skal skabes og opretholdes af en *stærk stat*, der intervenserer for markedet frem for i markedet.

2) De neoliberale forstår markedet som en overlegen *informationsprocessor*, der mest effektivt koordinerer de mange individuelle præferencer, et moderne, pluralistisk samfund er sammensat af.

3) Derfor er neoliberalismen i modsætning til klassisk liberalisme, der forsøgte at holde stat, marked og civilsamfund adskilt, kendetegnet ved ambitionen om at udbrede konkurrencelogikken til alle dele af vores private og politiske liv. Denne *markedsliggørelse* foranstaltet af den stærke stat.

Ovenstående tre punkter fortolkes imidlertid på forskellige måder og vægtes forskelligt i forhold til hinanden. Således hersker der uenighed om, hvad neoliberalisme er, hvor ideologien kommer fra, og hvordan den fungerer i praksis. De følgende sider giver et overblik over de væsentligste svar, forskningen har givet på disse spørgsmål.

NEOLIBERALISMENS RØDDER OG MONT PÈLERIN SOCIETY

Neoliberalismens rødder er blevet grundigt behandlet i en bølge af idéhistoriske og netværksfokuserede studier af emnet, der primært er forfattet af tyske, britiske og amerikanske forskere (se først og fremmest Cockett, 1994; Walpen, 2004; Plickert, 2008; Plehwe & Mirowski, 2009; Peck, 2008; Burgin, 2012; Stedman Jones, 2012). Det samlende for denne forskning er, at den med termen neoliberalisme refererer til idéer, personer og aktiviteter med relation til det transnationale netværk Mont Pèlerin Society. Dette netværk portrætteres ofte som en væsentlig station på vejen til neoliberalt hegemoni (den italienske filosof Antonio Gramsci er en vigtig inspirationskilde for nogle af de mest betydningsfulde bidrag til denne tolkning – se især

Walpen, 2003; Plehwe, Walpen & Neunhöfer, 2006).

Der hersker i denne forskning bred enighed om, at neoliberalismen opstod i 1930'erne som et svar på den langvarige idédebat om liberalismens krise, der allerede tog fart i anden halvdel af 1800-tallet. Her blev liberalisme i stigende grad forbundet med negative udviklinger og værdier, herunder udnyttelse af de lavere klasser, monopol- og karteldannelser og de uforudsigeligt tilbagevendende økonomiske kriser.

Idéen om liberalismens krise kulminerede under den Store Depression. Det var som reaktion på denne udvikling, at neoliberalisme i 1930'erne første gang blev anvendt som samlebetegnelse for en bevægelse, der ønskede at skabe en ny liberalisme. Den specifikke anledning var et møde i Paris i 1938, det såkaldte Colloque Walter Lippmann, hvor en gruppe europæiske liberale havde sat hinanden stævne med det formål at revitalisere og rekonstruere liberalismen. Blandt deltagerne var de østrigske økonomer Ludwig von Mises og Friedrich Hayek, de tyske økonomer Wilhelm Röpke og Alexander Rüstow og de franske filosoffer Raymond Aron og Louis Rougier.

Colloque Walter Lippmann udmøntede sig i et konkret politisk-ideologisk program, som deltagerne betegnede som 'neoliberalt'. Denne agenda refererede til ideologiske og organisatoriske principper, som sigtede mod at skabe liberale samfund baseret på retsstaten, prismetanismen og statens aktive rolle i skabelsen af en markedsøkonomi. Den neoliberale mobilisering blev afbrudt af Anden Verdenskrig, men fortsatte i det ovenfor nævnte Mont Pèlerin Society, der blev stiftet i Schweiz i 1947 på foranledning af Friedrich Hayek. Det transnationale netværk af økonomer, intellektuelle og forretningsmænd er i dag kendt som neoliberalismens vugge, og det er i høj grad dette netværk, der har tiltrukket sig idehistorikernes og hegemoniforskernes interesse.

I efterkrigstiden udviklede neoliberalismen sig i spændingsfeltet mellem de forskellige grupperinger i Mont Pèlerin Society. Forskningen har navnlig fokuseret på spændingen mellem de tyske ordoliberale og den amerikanske Chicago-skole, herunder på hvordan magtskiftet fra førstnævnte til sidstnævnte i løbet af 1960'erne indebar en radikaliserings af neoliberalismen. I perioden fra 1930'erne til slutningen af 1960'erne, hvor mindet om den Store Depression stadig var nærværende, havde de neoliberale således et væsentligt mere positivt syn på statens rolle – både i forhold til opretholdelsen af prismetanismen (som blandt andet krævede opbrydning

af monopoler) og social sikring (som blandt andet i form af velfærdsydelser skulle skabe et mere stabilt og retfærdigt samfund). I takt med at økonomerne fra Chicago-skolen fik overtaget i Mont Pèlerin Society, blev synet på staten imidlertid mere negativt inden for det neoliberale netværk.

ORDOLIBERALISMEN OG DEN SOCIALE MARKEDSØKONOMI

Den tyske neoliberalisme – den såkaldte ordoliberalisme – blev udviklet i 1930'erne af blandt andre økonomerne Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow og Alfred Müller-Armack (se Nicholls, 2000; Ptak, 2004; Bonefeld, 2012; Bank, 2015). Disse økonomer ønskede at tildele staten en langt mere prominent rolle i etableringen af en kapitalistisk markedsøkonomi og sikringen af samfundets sociale sammenhængskraft og harmoni. Den ordoliberale vision blev ikke blot formuleret under nationalsocialismen, men i høj grad også designet til at blive implementeret under det nationalsocialistiske regime, som mange af de fremtrædende ordoliberale økonomer arbejdede tæt sammen med i diverse kommercielle og politiske projekter.

Efter krigen positionerede ordoliberalisterne sig som kritikere af nationalsocialismen, men fastholdt visionen om at grundlægge et socialt-politisk system, hvori en stærk stat er med til at skabe og opretholde markedsøkonomien, blandt andet ved at udjævne de negative sociale konsekvenser af kapitalismen. Sideløbende med en ambition om at undgå nazismens gigantiske statsmaskineri og planøkonomiske træk argumenterede de således for, at staten skulle sikre social sammenhængskraft og harmoni. Ordoliberale teoretikere som Eucken, Böhm og Müller-Armack fik i efterkrigstiden stor indflydelse på tysk politik, først og fremmest ved at formulere grundlaget for det tyske *Soziale Marktwirtschaft*, den sociale markedsøkonomi, der blev – og i nogen grad vedbliver at være – rettesnoren for tysk økonomisk politik. Med staten som autoritet medførte dette system en række markante tiltag, blandt andet en hurtig overgang fra krigsøkonomi til civiløkonomi, en valutareform, afslutningen på priskontrollen, samt en række markedsorienterede reformer og privatiseringer. Disse markedsøkonomiske elementer var ikke blot forenelige med en konservativ samfundsmoral, men involverede desuden en arbejdsmarkeds- og socialpolitik, der sigtede mod at skabe social harmoni i et stratificeret samfund samt fred på arbejdsmarkedet og dermed sikre demokratiets overlevelse. For eksempel

fik lønmodtagerne gennem arbejderråd og stærke fagforeninger indflydelse på virksomhedernes ledelse, og der blev etableret en omfattende socialpolitik, blandt andet med arbejdsløsheds- og pensionssystemer. Hermed leverede de ordoliberalere en økonomisk, politisk og social model, der er blevet tilskrevet æren for efterkrigstidens tyske *Wirtschaftswunder*. Ligeledes anses ordoliberalismen for at have udøvet stor indflydelse på den økonomiske filosofi, der har præget det europæiske integrationsprojekt (se Jörges, 2016 for relevante referencer).

CHICAGO-SKOLEN OG ØKONOMIVIDENSKABELIG IMPERIALISME

Økonomi-afdelingen ved University of Chicago, også kendt som Chicago-skolen, er berygtet som ét af neoliberalismens arnesteder (se Van Horn, Mirowski & Stapleford 2011; Emmett, 2010; Van Overtfeldt, 2007; Leeson, 2000). En række af Chicago-skolens mest fremtrædende økonomer har desuden modtaget den såkaldte Nobelpris i økonomi for deres indflydelse på mainstream-økonomividenskabens udvikling.

Konturerne af en egentlig Chicago-skole viste sig i 1930'erne med Frank Knight, Jacob Viner og Henry Simons som de bærende figurer. Knight, Viner og Simons foretrak alle markedsbaserede løsninger på økonomiske problemstillinger, men var som mange tidlige neoliberale skeptiske over for helt uregulerede markeder, som i deres øjne ville underminere prismekanismen (på grund af monopoler) og skabe for stor social ulighed (på grund af en for skæv fordeling af penge, magt og privilegier).

Indtil slutningen af 1950'erne delte de amerikanske neoliberale og de tyske ordoliberalere en positiv opfattelse af staten og den holdning, at det var nødvendigt at opretholde konkurrencen ved at intervenere for at forhindre monopol- og karteldannelser på markedet og for at udjævne økonomiske uligheder. I slutningen af 1950'erne ændrede anden generation af Chicago-skolen imidlertid syn på monopoldannelser, som de ikke længere betragtede som et problem. I stedet nåede de den konklusion, at staten var problemet, fordi den skabte og opretholdt disse monopoler, hvilket ikke ville kunne lade sig gøre på et frit marked. Løsningen var derfor ikke mere men mindre intervention i markedet for at sikre, at der ikke var nogen virksomheder, der kunne drage uretmæssig fordel af staten. Dette skift gik hånd i hånd med et mere positivt syn på det enkelte menneske som forbruger på

markedet. Hvor den tidlige Chicago-skole havde anset forbrugeren som et svagt væsen, der let kunne forføres, og som skulle beskyttes mod det uregulerede marked, mente den sene Chicago-skole, at forbrugeren var bedst beskyttet af sin egen rationalitet og markedets effektivitet (Olsen, 2016).

I efterkrigstiden blev Milton Friedman skolens vigtigste repræsentant udadtil med sit forsvar for markedssystemet og sine angreb på statslig intervention i økonomien. Mindre kendte men lige så centrale aktører som for eksempel økonomerne George Stigler, Ronald Coase og Gary Becker samt juristerne Robert Bork og Richard Posner var imidlertid alle engageret i økonomiske analyser af samfundsvidenskabelige områder, der ikke traditionelt er blevet betragtet som økonomiske. University of Chicagos økonomi- og juraafdelinger er således i høj grad kendetegnet ved såkaldt økonomividskabelig imperialisme. For eksempel analyserede Stigler interessegruppers overtagelse af markedsregulerende statslige styrelser, Becker analyserede blandt meget andet familieførøgelse, kriminalitet og menneskelig kapital, Coase understregede, hvor vigtig fordelingen af ejendomsrettigheder er, og Posner pegede på, at dommerkendelser alene bør tage hensyn til den samlede økonomiske vækst.

Det er en vigtig pointe, at Chicago-skolen ikke kun sigtede mod at eliminere enhver form for regulering af markedet, men også mod at kontrollere regulering ved at udvikle økonomiske retningslinjer for regulatorerne. Det var således via et komplekst sæt af idéer om deregulering (Canedo, 2008), at Chicago-skolen fik stor indflydelse på samfundsvidenskaben og på den økonomiske politik i USA fra 1970'erne og frem – og desuden inspirerede akademiske og politiske transformationer i mange andre lande som for eksempel Chile og Storbritannien (se henholdsvis Valdes, 1995 og Gamble, 1988).

NEOLIBERALISMEN I PRAKSIS

Forskningen i neoliberalismens idéhistoriske og institutionelle rødder er suppleret af en omfangsrig litteratur, der kaster lys på neoliberalismens økonomiske, sociale og kulturelle praksis og implikationer siden 1970'erne og frem til i dag. Forskningen i neoliberal praksis er i høj grad domineret af to forskellige tolkninger, den foucaultianske og den marxistiske.

I begyndelsen af 1979 afholdt den franske filosof Michel Foucault en forelæsningsrække på Collège de France, der senere fik titlen *Biopolitikens fødsel* (Fou-

cault, 2009). Det var én af de første og mest systematiske behandlinger af neoliberalismen. Det imponerende ved Foucaults forelæsninger er, at de blev afholdt på et tidspunkt, hvor man først for alvor var begyndt at se konturerne af neoliberal teori og praksis i den angelsaksiske verden.

I sine forelæsninger analyserede Foucault som én af de første lighederne og forskellene mellem amerikansk neoliberalisme og den tyske ordoliberalisme. I centrum for Foucaults betragtninger om ordoliberalismen var dennes opgivelse af den klassiske liberale opfattelse af markedet som noget naturligt. Ifølge Foucault erkendte de ordoliberalere teoretikere i lyset af den økonomiske krise i 1930'erne, at markedet nødvendigvis må skabes og opretholdes via statslig intervention. Tilsvarende kom de til den erkendelse, at konkurrence ikke opstår naturligt, men skal fostres. De ordoliberalere lagde derfor vægt på skabelsen af et juridisk system, der skulle fungere som ramme om markedet, og på nødvendigheden af politisk intervention for at producere konkurrence blandt borgerne for at skabe et dynamisk og entreprenant samfund.

I centrum for Foucaults betragtninger over de amerikanske neoliberale var, at Chicago-økonomerne – i modsætning til de ordoliberalere – ikke anerkendte spændingen og forskellene mellem den sociale sfære og den økonomiske. De amerikanske neoliberale forsøgte derimod at ophæve disse forskelle ved at analysere det sociale som en del af det økonomiske. Her fremhævede Foucault i særdeleshed Chicago-økonomen Gary Beckers teori om menneskelig kapital som et eksempel på, hvordan områder af den sociale sfære, der ikke traditionelt er blevet betragtet som økonomiske, blev gjort til genstand for økonomiske kalkuler. Foucault pegede ligeledes på, at Chicago-økonomerne mente, at statslig intervention skulle kunne legitimeres på baggrund af cost-benefit-analyser og markedskriterier. I den forbindelse bliver statens opgave angiveligt at markedsliggøre ikke-økonomiske områder af det private og politiske liv.

Med udgangspunkt i disse analyser af ordoliberalismen og Chicago-skolen argumenterede Foucault for, at det nye ved neoliberalismen er, at den redefinerer forholdet mellem stat og marked. Der er ikke (som hos de klassisk liberale) tale om en natvægterstat, der skal holde sig fra markedet, men om en aktiv stat, der intervenserer for markedet snarere end i markedet. Foucaultianere betragter imidlertid ikke neoliberalismen som et bevidst politisk projekt, men i stedet som en *generaliseret normativitet*, der strukturerer både de regerende og de regeredes handlinger

og selvopfattelse i henhold til konkurrence-princippet og økonomisk kalkulation. Foucaults vigtigste arvtagere har fokuseret på neoliberalisme som et forsøg på at omforme vores private og sociale liv omkring entreprenørskab, hvor virksomheden er rollemodellen. Neoliberalismen er således kendetegnet ved udbredelsen og generaliseringen af et konkurrence-etos til alle dele af kulturen, uddannelsessystemet og vores personlige relationer. Vi omformes med andre ord til entreprenører i vores eget liv, konstant på jagt efter måder, hvorpå vi kan optimere vores selv, der forstås som en individualiseret virksomhed (se for eksempel Rose, 1999; Bröckling, 2007; Dardot & Laval, 2009; Davies, 2014; Brown, 2015).

I modsætning hertil betragter marxister typisk neoliberalisme som et *klasseprojekt*. Standardreferencen er den marxistiske amerikanske geograf David Harveys *A Brief History of Neoliberalism* fra 2005. Som det fremgår af interviewet med Harvey i det foreliggende nummer, er han meget skeptisk over for den foucaultianske fortolkning af neoliberalismen, fordi den angiveligt overser, at der var tale om et bevidst politisk projekt, der sigtede mod at genoprette den kapitalistiske klasses magt, som var blevet mindsket i perioden efter Anden Verdenskrigs afslutning, og hvis interesser blev truet under de økonomiske kriser i 1970'erne. Neoliberale idéer legitimerede og retfærdiggjorde ifølge Harvey de politiske initiativer, som var nødvendige for at opnå dette mål, og som blandt andet blev implementeret via internationale institutioner som den Internationale Valutafond og Verdensbanken. Harvey fokuserer desuden på det politisk-økonomiske skifte i USA, Storbritannien og Kina i kølvandet på krisen i slutningen af 1970'erne. De neoliberale hovedroller indtages i den forbindelse af henholdsvis Ronald Reagan, Margaret Thatcher og Deng Xiaoping.

En række andre marxister har i tråd med Harvey leveret analyser af neoliberalismen som et resultat af en række strukturelle ændringer i den globale økonomi. I denne optik er neoliberalismen den seneste ideologiske overbygning, der legitimerer den kapitalistiske klasses forsøg på at genskabe profitraten på bekostning af arbejderklassen. Ligesom Harvey har de marxistiske franske økonomer Gérard Duménil og Dominique Lévy således analyseret den økonomiske udvikling siden 1970'erne som den kapitalistiske klasses forsøg på at genetablere den magt, den besad før Anden Verdenskrig (Duménil & Lévy, 2000).

Frem for at betragte neoliberalisme som en generaliseret normativitet eller som et klasseprojekt har den canadiske geograf Jamie Peck introduceret begrebet *neoli-*

beralisering. Dette indebærer en forståelse af neoliberalisme som en udefinérbar og selvmodsiggende politisk proces, der er foranstaltet af situerede sociale aktører med henblik på at restrukturere og omdanne staten i henhold til nye former for intervention og regulering (Peck, 2010).

NEOLIBERALISMENS BEMÆRKELESVÆRDIGE OVERLEVELSESEVNE

Siden den igangværende økonomiske krise begyndte, har flere undersøgt, hvorfor de økonomiske rationaliteter og politiske praksisser ikke er blevet ændret på trods af, at neoliberalismen som ideologi og som styreform tilsyneladende er blevet mis-krediteret. Hvorfor har der ikke meldt sig et alternativ? Hvordan kunne det lade sig gøre, at neoliberalismen kom styrket ud af finanskrisen? Og hvem repræsenterer og opretholder denne ideologi i nutiden?

Den britiske sociolog Colin Crouch har peget på, at neoliberalismens *strange non-death* skyldes, at de store virksomheders magt ikke blev mindsket men øget i kølvandet på finanskrisen (Crouch, 2011). Således er faktisk eksisterende neoliberalisme ifølge Crouch kendetegnet ved de store virksomheders dominans af det offentlige liv. Mere konkret er der opstået et tæt samarbejde mellem stat og virksomheder, hvor sidstnævnte har adgang til at operere i, styre og tjene penge på den offentlige sektor, hvis primære opgave nu er at skabe et samfundsøkonomisk system, der sikrer økonomisk vækst og profit for de store firmaer. I den proces er statens overvågning af markedet samt sikring af sociale velfærd blevet afmonteret.

I forlængelse heraf har den tyske sociolog Wolfgang Streeck i en meget omtalt artikel fra 2012 om forholdet mellem demokrati og kapitalisme argumenteret for, at virksomhedernes øgede magt har en række demokratiske konsekvenser (Streeck, 2011). Streeck mener således, at det historiske kompromis, der blev indgået mellem arbejderklassens demokratiske krav og markedets krav om effektivitet, har forrykket sig til fordel for kapitalismen siden 1970'erne. Streeck har dog også argumenteret for, at den gradvise erodering af demokratiet til fordel for markedet vil betyde kapitalismens endeligt (Streeck, 2014).

Philip Mirowski, der også bidrager til dette nummer, har i en nylig bog argumenteret for, at neoliberalismens overlevelsessevne er resultatet af en lang række neoliberale tænketankes koordinerede strategi (Mirowski, 2013). Ifølge Mirowski har disse tænketanke således målrettet sagt én ting offentligt, mens de privat og blandt

meningsfæller har ment det modsatte, ikke mindst hvad angår forholdet mellem staten og markedet. Mirowski følger desuden Foucaults opfattelse af neoliberalisme som en generaliseret normativitet, hvis konkurrencelogik dominerer alle dele af vores private og politiske liv. Ifølge Mirowski forklarer dette, hvorfor neoliberalismen har været så svær at gøre op med på trods af, at den blev miskrediteret i kølvandet på finanskrisen.

BIDRAGENE

Nummeret åbner med Bjarke Skærlund Risagers interview med David Harvey, hvis *A Brief History of Neoliberalism* var med til at åbne den akademiske debat om, hvad neoliberalisme er, hvor den kommer fra, og hvilken betydning ideologien har haft for den politiske og økonomiske udvikling siden 1970'erne. I interviewet reflekterer Harvey over den politiske udvikling siden udgivelsen i 2005 og understreger, at neoliberalismen er et politisk projekt, der har til formål at genetablere kapitalens magt efter, at denne havde været i defensiven i perioden fra Anden Verdenskrigs afslutning til 1970'erne.

Harveys tolkning af neoliberal ideologi er imidlertid blevet beskyldt for at være for usofistikeret af andre førende forskere i feltet, herunder Philip Mirowski og Dieter Plehwe, der har arbejdet indgående med Mont Pèlerin Society (MPS). I "Den politiske bevægelse der ikke turde ytre sit eget navn" bidrager Philip Mirowski med et passioneret forsvar for brugen af neoliberalisme som betegnelse for en ideologisk bevægelse, der altid har haft et anstrengt forhold til begrebet. Ifølge Mirowski er denne bevægelse ikke desto mindre nem at identificere i kraft af dens tilhørsforhold til det verdensomspændende netværk af tænketanke, inden for rammerne af hvilke neoliberalismen udviklede sig.

I "Markedsliggørelsens markedsføring" følger Plehwe sammen med Matthias Schmelzer op på Mirowskis artikel med en afdækning af MPS forskellige lag og måder at øve indflydelse på. Afslutningsvis udpeger de områder og retninger for fremtidige studier af neoliberalismen med fokus på MPS.

I "Almenvellets affortryllelse" forskyder Jacob Jensen fokus fra MPS til mellemkrigstidens socialistiske kalkulationsdebat. Mere specifikt fremhæver Jensen, at vigtige idémæssige aspekter af neoliberalismen opstod i et forsøg på at dekonstruere socialistiske forestillinger om, at staten kan repræsentere det fælles bedste. I

forlængelse heraf peger Jensen på, at den neoliberale legitimering af markedet både før og efter Anden Verdenskrig først og fremmest handlede om at fremstille pris-mekanismen som værende en mere demokratisk institution end statens administrative enheder.

Mens Jensen lægger vægt på kontinuiteten i det neoliberale projekt, belyser Hagen Schulz-Forberg i "Tidlig neoliberalisme" den tidlige neoliberalismes begrebslige og institutionelle historie. Schulz-Forberg argumenterer blandt andet for, at det sociale spørgsmål var centralt for neoliberalismens tidlige udvikling, idet de tidlige neoliberale – i modsætning til de senere neoliberale – var enige om, at det sociale spørgsmål krævede et svar.

I "Ulighed for alle" peger Rasmus Skov Andersen ligesom Schulz-Forberg på, at der skete et afgørende brud fra de tidlige til de sene neoliberale. Mens Schulz-Forberg primært fokuserer på franske og tyske neoliberale, er omdrejningspunktet i Andersens artikel amerikanske repræsentanter for ideologien. Andersen viser, at de tidlige neoliberale før Anden Verdenskrig argumenterede for, at ulighed var et alvorligt demokratisk problem, som krævede statsintervention, mens senere neoliberale betragtede ulighed som en dyd i sig selv uden at forbinde det med negative politiske og sociale konsekvenser. I stedet blev ulighed for de sene amerikanske neoliberale set som et tegn på et velfungerende marked og et frit samfund.

I "Velfærdsstatens krise og neoliberalismens indtog i Danmark i 1970'erne" går turen til Danmark, hvor Niklas Olsen undersøger de sammenhænge, hvori neoliberal ideologi blev introduceret i den danske politiske debat. Olsen argumenterer for, at det skete som led i velfærdsstatens krise i 1970'erne, hvor en ny generation af Venstrepolitikere som Bertel Haarder, Henning Christophersen, Uffe Ellemann-Jensen, Peter Brixtofte og Anders Fogh Rasmussen alle forbandt velfærdsstatens krise med en voksende offentlige sektor, som i deres øjne var både ineffektiv og udemokratisk.

I "Neoliberalisme som dominerende makroøkonomisk diskurs" følger Jesper Jespersen op på Olsens artikel og kigger på, hvordan neoliberal ideologi er blevet implementeret i de økonomiske modeller, som dansk økonomisk politik bliver tilrettelagt efter. Jespersen peger først og fremmest på den indflydelse, som den neoliberale Chicago-skole har haft på udformningen af Finansministeriets såkaldte ADAM- og DREAM-modeller.

Luise Li Langergaard runder temaet af med "Entreprenøren som figur under neoliberalismen." Langergaard peger med udgangspunkt i et foucaultiansk per-

spektiv på, hvordan individer i den neoliberale periode formes som entreprenører i deres eget liv. Langergaard argumenterer imidlertid for, at forestillingen om socialt entreprenørskab rummer en modstandsstrategi, der potentielt kan forskyde forholdet mellem det økonomiske og det sociale, som neoliberalismen ellers forsøger at nedbryde skellene imellem.

Nummerets Intermezzo består denne gang af Andreas Mulvads interview med Wang Hui, der er én af Kinas mest indflydelsesrige intellektuelle. I interviewet adresserer Wang Kinas sociale og politiske udvikling i løbet af det sidste århundrede og peger på de udfordringer, som Kina står overfor i den nærmeste fremtid. I den forbindelse peger han på den demokratiske krise, som ikke bare Kina, men også Europa og Nordamerika, befinder sig i.

Vores debatsektion er i dette nummer overladt til det nystartede Selskab for Filosofisk Feminisme. I tre indlæg giver selskabets grundlæggere hver deres bud på, hvilke udfordringer feminismen står over for i dag.

Afslutningsvis er anmeldersektionen som altid fyldig og rummer denne gang flere temaaktuelle anmeldelser af bøger om neoliberalismen.

NOTER

1 Vi skylder Rune Møller Stahl stor tak for hans assistance i redaktionsprocessen.

LITTERATUR

- Bank, M. (2013). *Stunde der Neoliberalen? Politikberatung und Wirtschaftspolitik in der Ära Adenauer*. Ph.d.-afhandling. University of Cologne.
- Boas, T. C. & Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development* 44(2), 137-161.
- Bonefeld, W. (2012). Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism. *New Political Economy* 17(5), 633-656.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York, NY: Zone Books.

- Bröckling, U. (2007). *Das Unternehmerische Selbst: Soziologie einer Subjektivierungsform*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Burgin, A. (2012). *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Canedo, E. F. (2008). The Rise of the Deregulation Movement in Modern America, 1957-1980. Ph.d.-afhandling. Columbia University.
- Cockett, R. (1994). *Thinking the Unthinkable: Think Tanks and the Economic Counter-Revolution, 1931-83*. London: HarperCollins.
- Crouch, C. (2011). *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. London: Polity Press.
- Dardot, P. & Laval, C. (2009/2012). *The New Way of the World: On Neoliberal Society*. London: Verso Books.
- Davies, W. (2014). *The Limits of Neoliberalism: Authority, Sovereignty, and the Logic of Competition*. Los Angeles, CA: SAGE.
- Duménil, G. & Lévy, D. (2000). *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Emmett, R. (2010). *The Elgar Companion to the Chicago School of Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Flew, T. (2014). Six Theories of Neoliberalism. *Thesis Eleven*, 122(49), 49-71.
- Foucault, M. (2009). *Biopolitikens fødsel: Forelæsninger på Collège de France, 1978-1979*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gamble, A. (1988). *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*. Durham, NC: Duke University Press.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Jörges, C. (2016). What Is Left of the European Economic Constitution II?: From Pyrrhic Victory to Cannae Defeat. I P. F. Kjær & N. Olsen (Red.), *Critical Theories of Crisis in Europe: From Weimar to the Euro* (s. 143-160). London: Rowman & Littlefield.
- Leeson, R. (2000). *The Eclipse of Keynesianism: The Political Economy of the Chicago Counter-Revolution*. Houndmills: Palgrave.
- Mirowski, P. (2013). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. New York, NY: Verso.
- Mirowski, P. & Plehwe, D. (Red.). (2009). *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nicholls, A. (1994). *Freedom with Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
- Peck, J. (2008). Remaking Laissez-Faire. *Progress in Human Geography*, 32(1), 3-43.

- Peck, J. (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Plehwe, D., Walpen B. & Neunhöffer, G. (Red.). (2006). *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*. London: Routledge.
- Plickert, P. (2008). *Wandlungen des Neoliberalismus. Eine Studie zu Entwicklung und Ausstrahlung der Mont Pèlerin Society*. Stuttgart: Lucius und Lucius.
- Ptak, R. (2004). *Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft: Stationen des Neoliberalismus in Deutschland*. Wiesbaden: Springer.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Springer, S., Birch, K. & Macleavy, J. (2016). *The Neoliberalism Handbook*. London: Routledge.
- Stedman Jones, D. (2012). *Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Streeck, W. (2011). The Crises of Democratic Capitalism. *New Left Review*, 71, 5-29.
- Streeck, W. (2014). How Will Capitalism End? *New Left Review*, 87, 35-64.
- Valdes, J. (1995). *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Van Horn, R., Mirowski, P. & Stapleford, T. (2011). *Building Chicago Economics: New Perspectives on the History of Americas Most Powerful Economics Program*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Van Overtfeldt, J. (2007). *The Chicago School: How the University of Chicago Assembled the Thinkers Who Revolutionized Economics and Business*. Evanston, IL: Agate B2.
- Walpen, B. (2003). *Die Offenen Feinde und ihre Gesellschaft: Eine hegemonietheoretische Studie zur Mont Pèlerin Society*. Hamburg: VSA Verlag.